

جمعیت‌شناسی ایران

جلد اول

ساختار و توزیع جمعیت

www.ketab.ir

جمعیت‌شناسی ایران

جلد اول

ساختار و توزیع جمعیت

حبیب‌اله زنجانی

الهام فتحی

طه نوراللهی

پژوهش‌های آمار

فهرست نویسی پیش از انتشار کتابخانه‌ی ملی ایران

سرشناسه:	زنجان، حبیب‌الله، ۱۳۱۸-
عنوان و نام پدیدآور:	جمعیت‌شناسی ایران/ حبیب‌الله زنجان، الهام فتحی، طه نوراللهی.
مشخصات نشر:	تهران: مرکز آمار ایران، پژوهشکده‌ی آمار، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری:	۲ جلد: جدول، نمودار.
قروصت:	مرکز آمار ایران؛ ۴۸۵۷.
شابک دوره:	۹۷۸-۶۰۰-۴۰۹-۱۱۳-۸؛ ۹۷۸-۶۰۰-۴۰۹-۱۲۵-۰۰۱ ج. ۱.
وضعیت فهرست‌نویسی:	فینا
مندرجات:	ج. ۱. ساختار و توزیع جمعیت.
موضوع:	جمعیت‌شناسی-ایران
موضوع:	Demography-Iran
موضوع:	جمعیت-ازباده
موضوع:	Population
موضوع:	جمعیت-سیاست‌های اقتصادی
موضوع:	Population-Economic aspects
موضوع:	سیاست اقتصادی-ایران
موضوع:	Economic development policy
موضوع:	ایران-سیاست جمعیت
موضوع:	Iran Population policy
شناسه افزوده:	فتحی، الهام، ۱۳۱۵-
شناسه افزوده:	طه نوراللهی، ۱۳۳۶-
شناسه افزوده:	مرکز آمار ایران. پژوهشکده‌ی آمار.
رده‌بندی کنگره:	۱۳۹۵ الف۹۷۸/۵۸۵۳ HB
رده‌بندی دیویی:	۳۰۴/۶۰۹۵۵
شماره‌ی کتاب‌شناسی ملی:	۴۴۰۷۳۱۵

مدیریت تهیه: گروه پژوهشی آمارهای اقتصادی
مسئله‌ارایی: نجمه ناظریان

۱۳۹۵، پژوهشکده‌ی آمار

شماره‌ی ۱۴۵، خیابان سرتیپ فکوری، خیابان باباطاهر، خیابان دکترا، تهران ۱۴۱۳۷۱۷۹۱۱، ایران

Web: <http://www.srtc.ac.ir>

e-mail: info@srtc.ac.ir

دورنگار: ۸۸۶۳۰۴۴۰

تلفن: ۸۸۶۳۰۴۴۱

همه‌ی حقوق این اثر برای پژوهشکده‌ی آمار محفوظ است. هیچ بخشی از این کتاب را نمی‌توان بدون اجازه‌ی کتبی از ناشرش تکثیر یا به هر شکلی و با هر وسیله‌ای ذخیره کرد. استفاده یا تقلید از طرح جلد، ممنوع است.

حروف‌نگاری شده با قلم‌های یاس و Cambria Math و Times New Roman

چاپ و صحافی شده در تهران، ایران.

چاپ یکم

شمار: ۱۰۰۰

شماره‌ی پیاپی نشریات مرکز آمار ایران: ۴۸۵۷

پیشنهاد برای نحوه‌ی نقل مطلب، جدول یا نمودار از این کتاب، به صورت زیر است:

زنجان، حبیب‌الله؛ فتحی، الهام؛ نوراللهی، طه (دی ماه ۱۳۹۵). جمعیت‌شناسی ایران.

تهران: مرکز آمار ایران، پژوهشکده‌ی آمار.

شابک دوره: ۹۷۸-۶۰۰-۴۰۹-۱۱۳-۸

ISBN 978-600-409-113-8

شابک جلد اول: ۹۷۸-۶۰۰-۴۰۹-۱۳۵-۰

قیمت دوره: ۳۰۰۰۰ تومان

بسمه تعالی

پیشگفتار

در لغت‌نامه چند دانی جمعیت‌شناسی سازمان ملل متحد که به زبان فارسی نیز ترجمه شده است، آمده است که «جمعیت‌شناسی مطالعه‌ی علمی جمعیت‌های انسانی است که در مرحله‌ی نخست به بررسی بُعد، ساخت، رشد و تحول آن می‌پردازد». اولین تحقیق تجربی جمعیت‌شناسی، توسط جان گرانث انگلیسی با عنوان «ملاحظات طبیعی و سیاسی» در سال ۱۶۶۲ میلادی انتشار یافت و در پی آن به تدریج، اظهارنظرها و تحلیل‌های جمعیت، بر پایه‌ی آمار و ارقام و مطالعات پراکنده شکل گرفت و کم‌کم شاخص‌هایی نیز برای اندازه‌گیری جمعیت، در سال ۱۸۵۵ میلادی «آشیل گیلارد» فرانسوی، اصطلاح جمعیت‌شناسی را ابداع و آن را تاریخ طبیعی و جمعیتی نوع بشر تعریف کرد. «رابرت ماتوس» اقتصاددان و کشیش انگلیس نیز از نخستین افرادی بود که افزایش بی‌رویه‌ی جمعیت را به عنوان مشکلی جدی مطرح کرد. حال که پسند آرنی از شروع مطالعات علمی جمعیت می‌گذرد، این علم از نظر موضوعی و محتوایی گسترش زیادی یافته و علاوه بر موضوع اساسی خود که در آغاز بیشتر معطوف به مطالعات کمی باروری، رت و میر و مهاجرت بود که اجزای رشد جمعیت، خوانده می‌شوند، به تدریج موضوع‌های دیگری مانند ازدواج و طلاق نیز بر آن افزوده شد و سپس، مباحثی چون ساخت و ترکیب جمعیت نیز کم‌کم اهمیت یافت. با شروع عصر برنامه‌ریزی که دورنگری، جزء جدایی‌ناپذیر آن است، آینده‌نگری‌های جمعیتی اجتناب‌ناپذیر گشت و در پی آن جمعیت‌شناسی به ابزار پویای برنامه‌ریزی تبدیل شد و در این عرصه، جزء لاینفک مطالعات اقتصادی و اجتماعی گردید.

به‌طور کلی می‌توان گفت که جمعیت‌شناسی، علمی است که به مطالعه‌ی ساختار، تحول و

حرکات جمعیت‌ها در زمان و مکان می‌پردازد و از ارکان اصلی مطالعات و برنامه‌ریزی‌های موضوعی چون توزیع و پراکندگی جمعیت، محیط‌زیست، فعالیت و اشتغال، آموزش و بهداشت، مسکن و سایر نیازهای مرتبط با جمعیت به شمار می‌رود.

کتاب حاضر که تنها کتاب کامل و کاربردی جمعیت‌شناسی ایران است و در دو جلد تحت عناوین «جمعیت‌شناسی ایران: ساختار و توزیع جمعیت» و «جمعیت‌شناسی ایران: هم‌پوندی جمعیت و توسعه» تدوین شده است، با توجه به نیازهای متعدد کاربران، برنامه‌ریزان، پژوهشگران و دانشجویان به توصیف، تحلیل و درک تحولات جمعیتی ایران از آغاز اولین سرشماری عمومی کشور تاکنون می‌پردازد و بر این باور است که داشتن آمار و اطلاعات به هنگام در مورد جمعیت و شاخص‌های مرتبط با آن از ابزارهای ضروری و لازم برای برنامه‌ریزان و سیاستگذاران پژوهشی می‌باشد. بی‌تردید دسترسی به سری زمانی شاخص‌های جمعیتی به منزله‌ی راهی است که راه را برای مطالعات آیندگان روشن‌تر می‌کند. با این ایده است که در این کتاب سعی شده است ابتدا به حجم جمعیت و تقسیمات داخلی آن طی ۵۵ سال اخیر پرداخته و سپس منابع و روش‌های تولید داده‌های جمعیتی در ایران و موضوعات مختلف مربوط به آن را مورد بحث قرار دهد.

امید است انتشار این کتاب بتواند تا حد قابل توجهی خلأ موجود را ترمیم کند. قطعاً اگر همکاری همه‌ی افرادی که در تدوین این کتاب حسن انجامه دادند، این مجموعه نمی‌توانست بدین صورت منتشر شود. لذا بر خود لازم می‌دانم از نویسندگان این کتاب آقایان دکتر حبیب‌الله زنجانی و طه نورالهی و خانم الهام فتحی که در تهیه این کتاب زمان و زحمات بسیاری را متحمل شده‌اند، سپاسگزاری کنم. همچنین از سرکار خانم نجمه ناظریان که با نظم، دقت و به‌ستکار خود مجموعه‌ی حاضر را آماده نموده‌اند، تشکر نمایم.

در پایان یادآور می‌شوم که اگر چه همه‌ی نویسندگان این کتاب، تلاش نمودند که کاری بی‌نقص را به انجام رسانند، ولی مسلماً این مجموعه به دلیل گستردگی کار نمی‌تواند بی‌اشکال باشد. لذا از تمامی صاحب‌نظران، پژوهشگران و خوانندگان محترم و علاقمندان به ترویج علم جمعیت‌شناسی در کشور انتظار می‌رود که با نقد و ارائه‌ی نظرات سازنده‌ی خود، نویسندگان و این پژوهشگر را در رفع کاستی‌های این کتاب و تهیه‌ی کتاب‌های دیگری از این دست، یاری نمایند.

زهرارضایی قمرودی

رئیس پژوهشکده‌ی آمار

مقدمه

از پیدایش انش جمعیت‌شناسی در دانشگاه‌های جهان بیش از هشتاد سال نمی‌گذرد. در این مدت، جمعیت‌شناسی بسط و توسعه‌ی وسیعی یافته و به یکی از موضوعات علمی و پژوهشی گسترده و کامل‌مد تبدیل شده است. آنچه که در گسترش این دانش و غنای آن بیش از همه مهم‌تر بوده، نقش فزاینده‌ی آن در برنامه‌ریزی‌های اقتصادی و اجتماعی بوده است و چون هیچ برنامه‌ای از این دست، بی‌نیاز از داده‌های این علم به ویژه پیش‌بینی‌ها و آینده‌نگری‌های جمعیت‌شناختی نبوده است، لاجرم پا به پای توسعه‌ی برنامه‌ریزی، این دانش نیز گستره وسیعی یافته و به یکی از سازنده‌های مهم برنامه‌ریزی تبدیل شده است.

در کشور ما نیز جمعیت‌شناسی انتشار ایران است. اولین درس جمعیت‌شناسی در دهه ۱۳۳۰ در دانشگاه تهران برقرار شد و نصرتی پژوهش‌های جمعیتی نیز با ایجاد بخش مطالعات جمعیتی در مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی آن دانشگاه شکل گرفت و در پی آن با تشکیل دانشکده‌ی علوم اجتماعی و تعاون در اوایل دهه ۱۳۵۰، گروه آموزش جمعیت‌شناسی هم تشکیل شد و رشته‌ی جمعیت‌شناسی در سطح کارشناسی ایجاد پذیرفت.

از همان آغاز فعالیت، بخش و گروه آموزش جمعیت‌شناسی مطالعات و بررسی‌های جمعیتی در مورد ایران را آغاز نمودند و علاوه بر مقاله‌ها و کارهای پژوهشی در حالی که تعداد کتاب‌های تألیف و ترجمه شده در این زمینه از شمار انگشتان یک‌دست هم تجاوز می‌کند، اولین مطالب منسجم جمعیت‌شناسی ایران به صورت فصلی در کتاب جمعیت‌شناسی تطبیقی ایران در سال ۱۳۵۰، از بخش جمعیت‌شناسی مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران انتشار یافت و سپس در سال ۱۳۵۲ کتاب دیگری تحت عنوان «جمعیت ایران» به زبان فرانسه در زمره‌ی یکی از ۴۰ کتاب مونوگرافی جمعیت‌شناسی کشورهای جهان توسط کمیته بین‌المللی همکاری‌های تحقیقات و مطالعات جمعیتی^۱ (CICRED) فرانسه، به عنوان پیش زمینه

^۱ Comete International ede Cooperation en Recherche Demographique

کنفرانس بین‌المللی سال جهانی جمعیت، منتشر شد. لازم به یادآوری است که قبل از این کتاب‌ها، نتایج مطالعات باروری در نقاط روستایی چهار شهرستان کشور در سال‌های ۱۳۴۳ و ۱۳۴۴ و نتایج مطالعات باروری شهرهای تهران و اصفهان در سال‌های ۱۳۴۹ و ۱۳۵۱ از طرف بخش جمعیت‌شناسی منتشر شده بود و به دنبال آن‌ها تجزیه و تحلیل نتایج سرشماری ۱۳۴۵ کشور توسط بخش جمعیت‌شناسی، به صورت گزارش‌های موضوعی (در بیش از ۱۰ نشریه) راه را به روی تألیفات و تحقیقات جمعیتی گشوده بود. از آن به بعد با انتشار نتایج سرشماری‌ها و طرح‌های پژوهشی، و مقالات و نشریاتی که با استفاده از آن نتایج تهیه و تألیف می‌شد، جمعیت‌شناسی را به دانشی آشنا در مجامع علمی و برنامه‌ریزی تبدیل کرد. در عین حال فعالان دانشگاه‌های شیراز و اصفهان که در اولی ایجاد مرکز جمعیت‌شناسی و در دومی برگزاری نخستین سمینارهای جمعیت و تنظیم خانواده شکل گرفت، قابل ذکر بوده و پژوهش‌های انجام شده در مؤسسه تحقیقات جمعیتی و پژوهشگاه آمار ایران نیز شایان تقدیر و ستایش است.

کتاب حاضر که کتاب مفصل و کاربردی جمعیت‌شناسی ایران است در دو جلد تحت عناوین:

جمعیت‌شناسی ایران: ساختار و توزیع جمعیت
جمعیت‌شناسی ایران: هم‌پیوندی جمعیت و توسعه

و جمعاً در بیش از ۵۴۹ صفحه منتشر و به پیش‌نویس اولیه این کتاب در حد یک جلد، توسط خانم الهام فتحی و آقای طه نوراللهی که اساس آن مرکز آمار ایران تهیه شده بود و سپس مطالبی توسط این‌جانب و همکاری نامبردگان بر آن افزوده شد، مورد ویرایش، بازبینی و تکمیل قرار گرفت.

در این کتاب برای درک و تحلیل بهتر جمعیت‌شناسی ایران، مطالب نسبتاً جامع‌تری در شروع هر فصل نگاشته شده تا خواننده‌ی کتاب را بیشتر با کم و کیف مصوب و ریویژ آن فصل آشنا سازد و در پایان کتاب نیز فصلی تحت عنوان نرم‌افزارهای جمعیتی آورده شده است تا کاربران و دانش‌پژوهان را با ابزارهای جدید آشنا سازد. بی‌تردید تألیف یک کتاب جامع و تفصیلی بدون استفاده از نوشته‌ها و نظرات استادان و محققان و مراکز جمعیت‌شناسی و سازمان‌های بین‌المللی امکان‌پذیر نبوده و در مواردی مطالبی از آن منابع در فصل‌های کتاب آورده شده و لازم است از همه آن‌هایی که نوشته‌ها و اندیشه‌هایشان به غنای این کتاب انجامیده است

صمیمانه تشکر و قدردانی نماید و در عین حال بر کاستی‌های کتاب نیز که بیشتر از نحوه‌ی نگارش و نگرش‌های مؤلفان آن نشأت گرفته است، معترف باشد. به امید آن‌که با دریافت یادداشت‌های صاحب‌نظران ارجمند، نسبت به رفع آن‌ها در چاپ‌های بعدی اقدام گردد.

توجه به این نکته حائز اهمیت است که با توجه به این‌که اغلب اطلاعات این کتاب از سرشماری استفاده شده و از طرفی اطلاعات سرشماری در اواسط سال جمع‌آوری شده است، لذا در بسیاری از شاخص‌ها مانند شاخص‌های اشتغال و سواد و ... میزان به‌جای نسبت استفاده شده است. برآ جمعیت مخرج کسر جمعیت نزدیک به میانه‌ی سال است.

از مولفان محترم پژوهشکده‌ی آمار ایران به ویژه رئیس ارجمند آن خانم دکتر زهرا رضائی قهرودی صمیمانه سپاسگزاری می‌شود. همچنین از خانم نجمه ناظریان که تایپ این کتاب را به عهده داشته‌اند، صمیمانه سپاسگزاری می‌نماید.

مؤلفان